

Keller Márkus és Kiss Zsuzsanna

Hivatások autonómiája*

Absztrakt: A professzionalizációs szakirodalom egyik kulcsfogalma az autonómia, a történeti szociológiai kutatások azonban eddig csekély mértékben alkalmazták szisztematikusan. A blokkot bevezető szöveg célja az autonómia fogalmát tárgyaló szociológiai irodalom nagyobb fordulópontjainak bemutatása, a fogalom kontextualizálása, valamint a hazai hivatások 19–20. századi fejlődésének történetéből vett példákkal annak illusztrálása, hogy milyen és hányféle akadályba ütközve folyt a születő hivatások autonómiáért vívott küzdelme. Az elméleti irodalom és a blokk két elméleti tanulmánya (Randall Collins és Hannes Siegrist írásai) alapján három fő elemzési dimenziót emelhetünk ki. Egyrészt a hivatásgyakorlók és a társadalom (kliensek, felhasználók, fogyasztók) viszonyát; másrészt a hivatás(ok) és az állam kapcsolatát; és végezetül a hivatás és a többi foglalkozás vagy hivatás között fennálló viszonyokat. A blokkban szereplő történeti szociológiai esettanulmányok ezeknek a dimenzióknak a sajátosságait mutatják meg egy-egy kiválasztott hivatás (a tanárok, az ügyvédek és a gyógyszerészek) esetében.

Kulcsszavak: hivatás, professzionalizáció, autonómia, állam, piac, történeti szociológia

---

* A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFI (sz. 132451) projekt keretében készült.

A professzionalizációs szakirodalom szerint a hivatások (professziók) egyik legfontosabb jellemzője az autonómia. A különböző hivatások történetét tanulmányozva az is hamar világossá válik, hogy az autonómia kérdése mint vizsgálatra érdemes dimenzió nem pusztán a kutatók által utólagosan, valamely professzió vizsgálatakor felvetett szempont, hanem újra és újra felbukkan a hivatásokról szóló korabeli eszmecserékben, diskurzusokban is, és befolyásolja a hivatások tagjainak, szervezeteinek cselekedeteit.

Az autonómia fogalma, annak szerepe a társadalomban és a személyes fejlődésben már az ókori görögöket is foglalkoztatta (Dietz 2013). Szophoklész *Antigoné* című darabjában a konfliktus fő forrása a saját belső törvények követése és a külvilág elvárása közötti feszültség. Antigonénak az a tulajdonsága, képessége, hogy a saját maga által szabott, fontosnak tartott törvényeket követi, azaz az autonómiája az, ami Kreónt feldühíti.¹ A saját törvényei szerint élő ember ideálja azóta is fontos kategóriája az emberről való gondolkodásnak. A pszichológiában a közelség és a távolság, illetve a kötődés kategóriájában jelenik meg az autonómia, míg a szociológiában Max Weber nyomán inkább a csoportokra vonatkoztatják azt.² A professzionalizációs szakirodalom is, amikor szakmai autonómiáról beszél, többnyire testületi szinten elemzi az autonómia megvalósulásának lehetőségeit. Ezt a hagyományt fenntartva, de a határokat mégis kinyitva, kutatócsoportunk³ munkájában a testületi szint mellett hangsúlyt fektetünk az egyéni szintre is, azaz azt is vizsgáljuk, hogy egy adott hivatáshoz tartozó egyén hogyan tudta személyesen megélni a szakmai autonómiáját, a munkahelyi környezetben mennyire tudta saját törvényei szerint, külső befolyástól mentesen gyakorolni a hivatását.

Ennek a megközelítésnek a relevanciáját részben saját kutatói érdeklődésünk adja, de ennél sokkal fontosabb, hogy ez a szempont, bár a kompetencia kérdése mellett a hivatások fejlődésének másik nagy kérdése, a professziókról való gondolkodásban gyakran háttérbe szorul. A magunk részéről a kitekintés során természetesen erősen támaszkodunk a professzionalizáció kutatásának több mint fél évszázados hagyományára is.

A professzionalizációs irodalom viszonyulása – Talcott Parsonstól Eliot Freidson munkáin át Ivan Illichig – az autonómia kérdéséhez meglehetősen sokféle, s ha nem vállalkozunk is a fogalom historiográfiájának kimerítő bemutatására, a hivatásokra vonatkozó irodalom főbb fordulópontjait, valamint az autonómiaprobléma hazai történeti és szociológiai recepciójának áttekintését nélkülözhetetlennek tartjuk (vö. Magos 2017) – már csak a blokk belső struktúrájának bemutatása szempontjából is.

A professzionalizációkutatások első nagy iskolája, a funkcionalista megközelítés értelmében a hivatások megkülönböztető sajátosságát az adja, hogy különleges és ritka (s amit már nem tesznek hozzá: ellenőrizetlen formában a közösség és tagjai ellen fordítható)

---

1 „De mégis dicsőséggel kuszorúsán / Indulsz a halotti sötét felé, / Mert nem sorvasztott a nehéz kór, / S kard nem ütött rajtad sebet, / A saját törvényed visz s a halandók / Közt egyedül mégy élve az Alvilágba.” (Szophoklész 1971: 22.)

2 „Az autonómia azt jelenti, hogy a szervezet rendjét nem kívülről írják elő, mint heteronómia esetén, hanem a szervezethez tartozó társak, mégpedig társi minőségükben (mindegy, hogy egyébként hogyan valósul meg a rend).” (Weber 1987: 74.)

3 A szociológusok és történészek közös munkájára épülő ELTE TÁTK-BTK Professzionalizáció-történeti Kutatócsoport (<https://szociologia.elte.hu/professzionalizacio>) 2020 óta működik és 19–20. századi hivatások vizsgálatára és az eredmények közép-európai keretben történő összehasonlító elemzésére vállalkozik. Az itt megjelenő blokk koncepcióját a kutatócsoport doktorandusz és senior munkatársai közösen dolgozták ki.

tudást birtokolnak, amelyet önfeláldozó tevékenységük során állítanak a társadalom szolgálatába. A tudás megszerzéséért vállalt áldozataikat a társadalom azzal honorálja, hogy elismerésben és megbecsülésben részesíti a hivatáshoz tartozókat, számukra a társadalmi struktúrában magasabb pozíciót, nagyobb megbecsülést biztosít, és nem utolsósorban autonómiát, vagyis a hivatás gyakorlásához kötődő önrendelkezést is. A hivatásokat eszerint alapvetően a különleges, szakértői tudás különbözteti meg más foglalkozásoktól: azok, akik nem rendelkeznek ezzel a tudással (a kliensek, ügyfelek, laikusok) értelemszerűen nem is értékelhetik vagy ellenőrizhetik a hivatáshoz tartozókat, akik viszont birtokában vannak a ritka ismereteknek. A hivatást gyakorlók maguk határozhatják meg munkavégzésük módját és szabályait – ez az autonómia. Autonómiájuknak, vagyis a társadalmi, gazdasági, politikai konfliktusokon való kívülállásuknak köszönhetően tudják betölteni társadalmi funkciójukat, ami a közvetítés, az integráció, a modern társadalom különböző részei közötti együttműködés biztosítása a specializálódó társadalom működéséből fakadó széttartó erők ellenében (Parsons 1968).

A hivatásokkal kapcsolatos, magyarul eddig elérhető irodalomból talán Harold Wilensky tanulmánya a legismertebb, amely már az 1960-as évek közepén – építve ugyan a funkcionális megközelítés eredményeire – fontos kérdéseket fogalmazott meg a hivatások így felfogott autonómiájával kapcsolatban (Wilensky 2010 [1964]). Tanulmányának „Milyen veszélyt jelentenek a nagy szervezetek az autonómiára és a szolgálati eszményre nézve?” című alfejezetében (Wilensky 2010 [1964]: 33–38) Wilensky arra hívta fel a figyelmet, hogy a – saját korában – egyre nagyobb számban megjelenő nagy munkaszervezetek „saját rendszerükön belül gyakorolnak ellenőrzést a dolgozók felett: a főnökök irányítanak, nem pedig a kollégák ... Az alkalmazott értelmiségi nem visel kizárólagos és teljes felelősséget munkájáért” (Wilensky 2010 [1964]: 33). Ilyen környezetben veszélybe kerülhet az autonómia, jóllehet Wilensky szerint azt a – tág értelemben vett – piaci folyamatok is befolyásolják, amelynek eredményeképpen viszont az alkalmazott értelmiségi (ha a szervezetben egyébként a hivatásszerűség eszménye uralkodó, illetve, ha az adott területen dolgozó értelmiségiek munkája keresett tevékenység) végső soron akár nagyobb fokú autonómiával is rendelkezhet, mint az ügyfelek igényeinek és elvárásainak sokkal inkább kitett helyzetben lévő magánpraxist folytató kollégái. Wilensky nem különíti el az autonómiát és az önállóságot, holott inkább az utóbbiról beszél. Akárhogy is, az a döntő, hogy az adott tevékenység iránt nagyfokú kereslet mutatkozzék, ez biztosíthatja ugyanis a ritka, ezért értékes tudással rendelkező hivatást gyakorlók számára a laikus tömegekkel szembeni megkülönböztetett pozíciót.

Az autonómia mint a hivatások kitüntetett sajátossága Eliot Freidson 1970-ben megjelent, orvosi professziót vizsgáló munkájában került igazán a középpontba (Freidson 1970). Freidson szerint a hivatások legfontosabb megkülönböztető sajátossága az autonómia, s bár természetesen minden foglalkozás üzöi törekednek arra, hogy „a munkaadók, vásárlók, kliensek és más dolgozók” ne szólhassanak bele, hogyan végzik a munkájukat, „csak a hivatások rendelkeznek azzal az elismert joggal, hogy az efféle »külső« értékelést illegitimnek és elfogadhatatlannak minősítsék” (Freidson 1970: 72). A versengő foglalkozások közül az tud autonómiára szert tenni, amelyik sikeresen kerül ki a (gazdasági, politikai érdekek mozgósításából és az ezeket felkarolni és érvényesíteni képes és akaró elitekkel zajló alkufolyamatokból álló) társadalmi küzdelmekből.

Amíg Wilenskynél a piaci kereslet mutatkozott meghatározónak, addig Freidson szerint (az orvosok autonómiáját az Egyesült Államokban, Angliában és Walesben, illetve a Szovjetunióban vizsgáló összehasonlító elemzése alapján) egy hivatás „stratégiai szempontból legfontosabb és legértékesebb jellemzője – az autonómiája – a szuverén állammal való kapcsolatának köszönhető. ... A hivatások autonómiája egyértelműen nem abszolút: az állam rendelkezik a végső szuverenitással minden felett, és biztosítja a feltételes autonómiát egyeseknek” (Freidson 1970: 24). Mindebből következően – Freidson szerint – nem lehet meghatározni a professzionalizáció egyszerű, egyértelmű vagy általános útját, vagy azokat a konkrét attribútumokat, amelyekkel egy hivatásnak feltétlenül rendelkeznie kell. Hogy mi számít hivatásnak, az inkább a foglalkozások munkamegosztásban betöltött strukturális pozíciója alapján definiálható (vagyis az alapján, hogy a vizsgált foglalkozás mennyire önálló más foglalkozásokhoz képest: a munkavégzés során tagjai másokat utasíthatnak-e, ők viszont mások utasítási körén kívül maradnak-e), és azok a foglalkozások válnak hivatássá, amelyek sikerrel hitetik el magukról a társadalommal és az állami döntéshozókkal, hogy megérdemlik a hivatásoknak kijáró státuszt (és az ahhoz kapcsolódó autonómiát). Egy hivatás pozíciója a társadalomban nem feltétlenül tükrözi tagjai felsőbbrendű képességeit, elméleti tudását vagy etikus viselkedését; amit tükröz, az a társadalom hite arról, hogy a hivatáshoz tartozók ilyen jellemzőkkel rendelkeznek. Ezeknek az attribútumoknak annyiban van tehát mégis jelentőségük, hogy a hivatásoknak kijáró megbecsülésre aspiráló foglalkozás tagjai számára segíthetnek kivívni a vágyott pozíciót a társadalommal és a döntéshozókkal folytatott párbeszédük, az érdekérvényesítésért vívott küzdelem során (Freidson 1970: 187).

Az eddigiekből az is következik, hogy az állam befolyása a hivatások társadalmi vagy gazdasági viszonyaira Freidson értelmezésében nem csorbítja a hivatások autonómiáját – egészen addig a pontig, amíg a hivatás szakmai (szaktudáson alapuló) értékrendjébe nem kíván ellenőrzéssel vagy más módon beavatkozni (Freidson 1970: 25). Ezt a gondolati szálát végigkövetve juthatunk (és jut el Freidson egy a hivatások nélkülözhetetlenségének kérdését boncolgató másik szövegében [Freidson 1984]) ahhoz a megállapításhoz, hogy a hivatás autonómiájának mindenképp feltétele a munkavégzés feletti kizárólagos szakmai felügyelet, ugyanakkor nem szükségszerű, hogy a munka célját is kizárólagosan a hivatáshoz tartozók definiálják. E célok ugyanis nem a technikai szakértelem, hanem emberi értékek és választások függvényei, amelyeket tehát nemcsak a hivatáshoz tartozók, de a felhasználók, a fogyasztók, a társadalom tagjainak igényei is formálhatnak. Freidson szerint tehát az autonómia fenntartásához a hivatáshoz tartozók körén túl a társadalom tagjaival is szükséges kiépíteni és fenntartani a társadalmi és morális kapcsolatot (Freidson 1984: 22–23). Későbbi – a mai professzionalizációs irodalom egyik meghatározó – munkájában Freidson a hivatásosság (professionalism) ideáltípusát dolgozta ki, amelyet a szakértői tudáson alapuló és kizárólag a szakértők ellenőrzésének alárendelt munka alapvető szervezőelveként mutatott be, szemben a piacon megjelenő munkavégzés logikájával, amely a fogyasztók elvárásainak alárendelt, illetve a bürokratikus szervezetek logikájával, amely a vezető menedzserek irányítása és döntései szerint működik. A hivatás autonómiája ebben a megközelítésben olyan „harmadik logikaként” jelenik meg, amelyik az állam, illetve a piac munkaszervezési megoldásaihoz képest kínál alternatívát (Freidson 2001).

A hivatások autonómiájának vizsgálata során tehát – az eddigiek alapján – a kapcsolatok többféle irányára érdemes figyelmet fordítani. Egyrészt a hivatásgyakorlók és a társadalom (kliensek, felhasználók, fogyasztók) viszonyára; másrészt a hivatás(ok) és az állam kapcsolatára; és végezetül a hivatás és a többi foglalkozás vagy hivatás között fennálló viszonyokra. Az utóbbi vonatkozásban érdemesnek tűnik különbséget tenni az olyan viszonyok között, amikor két hivatás különül el egymástól, illetve, amikor egy hivatáson belül differenciálódnak az egyes foglalkozások vagy foglalkozási részcsoportok. A blokkba beáldogatott szövegek éppen ezeknek a dimenzióknak a sajátosságaira hívják fel a figyelmet.

Randall Collins, ahogyan több más, az 1990-es éveket megelőzően született szövegében (Malešević és Loyal 2019), úgy a blokkban szereplő tanulmányában is Weber felől indul, és a hivatásokat egy olyan elemzési keretben vizsgálja, amelynek középpontjában a konfliktus és a rend fogalma áll, és amelynek „[a]lapvető tétele, hogy a társadalmi viselkedést és társadalmi struktúrát magyarázhatjuk az egyéni cselekvők azon érdekével, amely hatalmuk, vagyonuk és státuszuk maximalizálására törekszik” (Collins 2021 [1990]: 38). Collins érdeklődésének középpontjában itt a hivatások és a piac viszonya áll, és azt a folyamatot, amelynek során a hivatások megszervezik saját magukat a piacon, összekapcsolja a renddé válás fogalmával. Hivatásnak azokat a foglalkozásokat nevezi, amelyek a legsikeresebbnek bizonyulnak a piaci folyamatok irányításában, vagyis a leghatékonyabban tudják monopolizálni saját tevékenységüket.

A cikk címében és a szövegben is *lezárás*nak fordítottuk az angol *closure* kifejezést, amely lényegében ezt a monopolizálási folyamatot ragadja meg.⁴ A monopolizálás, vagyis a lezárás olyan dinamikus folyamat, amely végigkíséri a piacok történetét (és egyben meg is előzi a modern értelemben vett kapitalista piac létrejöttét). Az egyes foglalkozási csoportok a piaci sikerért (a monopolizációért) vívott küzdelem során formális, kidolgozott szabályokra, elvárásokra épített csoportként szervezik meg magukat, és politikai érdekérvényesítő képességet szereznek, vagyis renddé is válnak. A hivatás Collins szerint tehát lényegében „egy munka világán belül kialakított weberi rend. De a rendnek az a természete, hogy elfedi saját haszonelvű jellegét, hogy az általa végzett tulajdonképpeni munkáról elvonja a figyelmet, és inkább a hivatás tagjai által mutatott stílusra, megbecsültségre és erkölcsi szabályrendszerre irányítsa” (Collins 2021 [1990]: 39). A piac lezárása – hangsúlyozza Collins – nem egyszer és mindenkorra eldöntött, hanem éppen hosszú távú dinamikája, föl-le hullámlása az, ami vizsgálatra érdemes. Ez a hosszú távú történet a foglalkozások demonopolizációját, vagyis a piaci lezárás sikerének végét is magában hordhatja. A Collins által vázolt kontextusban a hivatások autonómiája mint a piaci konfliktusok eredője, folyamatos küzdelmek és változások függvénye jelenik meg.

A kontinentális Európában az angolszász világhoz képest több évtizedes késéssel jelent meg a professzionalizáció és a hivatások történetének kutatása, az itt formálódó diskurzusban az egyik központi kérdés a kezdetektől a hivatások és az állam kapcsolatának vizsgálata volt. Érthető módon, hiszen Európában az állam a hivatásokkal és a hivatásokhoz kötődő intézményekkel szemben egyszerre lépett fel kezdeményező és ösztönző, de egyszersmind felügyelő, adott esetben pedig beavatkozó szerepben is. A 19. századi

---

4 A *lezárás* melletti döntés hosszabb megfontolás eredménye. A Webertől eredő *closure* fogalom fordítás- és recepciótörténetét Tátrai Viktor a jelen blokkban szereplő jegyzetében részletesen ismerteti.

európai hivatásokat összehasonlító módon vizsgálva Hannes Siegrist e professzióknak a modern, nemzeti alapú államok születése során játszott szerepére hívta fel a figyelmet (Siegrist 2004). A blokkban szereplő szövegében ezen a gondolati íven továbbhaladva az autonómiára vonatkozó diskurzus hosszú távú alakulását mutatja be különböző hivatások, a művészet, a technika, a kultúra és a tudomány területét vizsgálva. Az elemzés az autonómiadiskurzus folytonosságát és diszkontinuitását tárja fel, vagyis annak történetét járja körül, miként törekedtek a hivatások a maguk autonómiájának (vagyis a saját viszonyaik önálló rendezése jogának) kivívására, kikkel és milyen konfliktusokba kerültek e törekvés során.

Az autonómia fogalma gyakran feltűnik a magyar társadalomtudományos diskurzusban, sőt a társadalomtudományos történetíráshoz sorolható írásokban is gyakori. A professzionalizációhoz kapcsolt szisztematikus használata, ha meglehetősen ritka is, de azért nem példa nélküli (Vári 1990, 2009, 2010; Kovács M. 2001; Bódy 2003; Szívós 2009; Halmos és Szívós 2010; Keller 2010; Németh 2014). A Siegristéhez hasonló összehasonlító perspektívájú összegzésre azonban egyelőre – a szükséges alap kutatások hiányában – várni kényszerülünk. A blokkban szereplő három magyar esettanulmány kifejezetten abban segít, hogy megtaláljuk az autonómiafogalom helyét a hazai professzionalizáció történetében, és választ kapjunk arra a kérdésre, hogy a magyarországi hivatások kialakulása során az autonómia milyen szerepet játszott, a különböző professziók által kialakított stratégiák és ideológiák mennyiben azonosak vagy különbözőek, és mennyiben következnek magából az adott hivatásból, vagy éppen ellenkezőleg, a közös társadalmi környezet termékei-e. Keller Márkus *Saját törvényeik szerint? A középiskolai tanárok szakmai autonómiája a 19. század végén* című tanulmánya a tanári hivatást vizsgálja a 19. században. Papp Viktor *Panaszkultúra és önrendelkezési törekvések. A magyar ügyvédség autonómiájának dualizmus kori lehetőségei és korlátai* című szövege az ügyvédek professzionalizációs küzdelmeivel foglalkozik. Magos Gergely „*Fehér köpeny*” és „*guruló gyógyszerész*”. A *magyar gyógyszerészet szovjetizálása* című írása pedig a gyógyszerészet korábban létező autonómiájának második világháború utáni szisztematikus felszámolását tárja fel.

E tanulmányok kontextusaként érdemes felvillantani, hogy az autonómiaküzdelem milyen formákban tűnt fel a hivatások magyarországi történetében a 19–20. század fordulójától kezdve, vagyis abban az időszakban, amikor több, ma hivatásnak tekintett foglalkozás is megindult a hivatássá válás útján. Néhány hivatást kiválasztva röviden rámutatunk, hogyan rajzolódnak ki kezdettől fogva azok a fentebb már megjelölt dimenziók, amelyek az autonómiatörekvések elemzése szempontjából alapvetőek. Egyfelől a hivatások és az állam, másrészt a hivatások és a piac (megrendelők, fogyasztók, kliensek), végül pedig a hivatások és a hasonló tevékenységet űző többi foglalkozáshoz tartozók közötti viszonyokat érdemes figyelemmel kísérni, hiszen ezek azok a „frontvonalak”, amelyek mentén a hivatások a saját önrendelkezésük, saját illetékességük, saját felügyeleti joguk megszerzéséért és megerősítéséért megküzdenek.

Jól láthatók ezek a dimenziók a sajátos helyzetben lévő, mert többféle feladatot ellátó lelkészek esetében. Ezt a – hivatásokkal foglalkozó szakirodalomban egyöntetűen – „klaszszikusnak” tekintett hivatást (Janz 1994) vizsgálva látható, hogy az autonómia jelentheti egyrészt a nagyjából ugyanazon feladatot ellátó (vagyis a közösség tagjainak lelki-szellemi karbantartását végző) és ugyanolyan kitettségű (vagyis a hívek önkéntes belátásán, illetve

aktuális és gyorsan változó lehetőségein alapuló finanszírozásától függő) ágazat különböző szegmenseibe tartozó szakemberek (lelképásztorok, elemi tanítók, magasabb képzettséget adó intézmények tanárai) egymástól való eltávolodását is (Ugrai 2003). Másrészt értelmezhető ezen szakembereknek az egyházi előjáróktól, a fogyasztóktól (azaz maguktól a hívektől), s a körükbe nem tartozó, de hasonló feladatokat végzőktől történő eltávolodásaként, függetlenedéseként. Harmadrészt pedig az autonómia erősödését jelezheti az így egy-egy tömbbe szerveződő szakemberek közeledését a tömbön kívüli (más egyházközpontokban, más felekezetek keretei között) hasonló autonómiaharcot vívó kollégákkal, sorstársakkal. A helyzetet Magyarországon izgalmasan bonyolítja a protestáns egyházak államhoz fűződő viszonya: épp a professzionalizációs folyamatok kezdeti fázisára tehető, hogy az addigi erőteljes alávetettséget a türelmi rendelet után az állammal szembeni szinte teljes körű autonómia váltja fel. A „protestáns arany szabadság” mintegy két emberöltőnyi ideje a hivatást gyakorlók (lelkészek, tanárok, tanítók, egyházigazgatási tisztviselők) belső tagolódásának megindulására és visszafordíthatatlanná válására volt elegendő. De e hivatások professzionalizációjához (végső soron a tömbön kívüli hasonló szakemberek egymással való kooperációjának kezdeteihez) nagy szükség volt az állam és a protestáns egyházak közötti dualizmus kori kiegyezésre, az állami és egyházi feladatok újraszétosztására – azaz paradox módon a protestánsok részéről a teljes körű autonómiáról való lemondásra (Ugrai 2017).

Azt hihetnénk, hogy a rendőrség, vagyis egy a hivatás természeténél fogva a kezdetektől bürokratikus keretek között működő foglalkozás esetében nem lehet autonómiáról beszélni. Ha azonban a Siegristnél a tudományos és művészeti hivatások példáján bemutatott „autonómiadiskurzust” a rendőrök imázssával és identitásával, tehát a saját hivatásukról alkotott (propagandisztikus célokat is szolgáló) önképével vetjük össze, akkor feltűnően sok átfedést tapasztalhatunk. Ez arra utal, hogy ez a diskurzus a rendőri foglalkozás professzionalizációs stratégiája számára is hasznosítható volt. Siegrist szerint „a tudományos és művészeti foglalkozások tagjai (...) arra hivatkoztak, hogy ők (...) idealista célokat követnek, és tevékenységüket önzetlenül állítják a közjó és a fejlődés szolgálatába. (...) autonómiaigényeiket magasabb szintű tudásukkal és az érdeknélküliség elvével magyarázták” (Siegrist 2021 [2014]: 26). Vessük ezt össze a rendőrök önképének egy kiragadott megfogalmazásával: „A rendőrség altruista intézmény, de senki sem élhet vissza ezzel a jellegével, osztályok, fajok, felekezeteken felül áll, célja a törvények uralmának biztosítása s ezzel a nyugodt társadalmi és gazdasági fejlődés előmozdítása” – fogalmazott Nagy Valér rendőrtanácsos 1925-ben a rendőrség intézményét bemutató munkájában (Nagy 1925). Jól látszik az idealista célok és az önzetlenség instrumentalizálása a rendőrök esetében is.

Különösen izgalmas azoknak a csoportoknak a vizsgálata, amelyek a munkamegosztás rendszerében alárendelt (vagyis freidsoni értelemben nem-hivatás) pozícióból indulva igyekeznek megerősíteni saját identitásukat (vö. pl. Kappanyos 2020) és hivatásként megfogalmazni magukat; vagy – ugyanezt a folyamatot a piac szemszögéből tekintve – amelyek új igények kielégítésére igyekeztek megszervezni magukat, definiálni saját önazonosságukat és ehhez kapcsolódó autonómiájukat. Bármennyire különbözzenek is egyébként, a 19. század utolsó évtizedeinek gazdatisztjei és a 20. század mozdulatművészei e tekintetben hasonlóak egymáshoz.

Ahhoz, hogy társadalmi pozíciójukat megerősíthessék, magukat önálló, autonómiával rendelkező csoportként létrehozassák, az állami elismerés mellett a gazdatiszti autonómiatörekvéseknek ugyancsak fontos szála a gazdatiszteknek a munkáltatókkal kialakított viszonya, valamint a gazdatiszti csoporton belüli rivális alcsoportok közötti viszony. Az 1900-ban kibocsátott „a birtokos és a gazdatiszt közötti jogviszonyok szabályozásáról” szóló törvény vizsgálatával – bár időben nem az első és nem is az utolsó mérföldköve az autonómiatörekvéseknek – mindhárom dimenzió jól körvonalazható (ld. 1900. évi XXVII. törvénycikk). A törvény első paragrafusában rögzített végleges alapdefiníció szerint „Gazdatiszt az, a ki másnak a gazdaságában a gazdasági igazgatás, kezelés vagy ellenőrzés rendszerinti tennivalóinak fizetésért való ellátására szerződik” (1900. XXVII. tc. 1. §). Eszerint tehát a gazdatisztek magántisztviselők, akik kötelességeit és jogait a munkaadójukkal kötött magán-munkaszerződés rögzíti. A parlamenti vita alapján éppen ez (a magánjogi viszony) az oka, hogy a törvény a gazdatisztek fizetésének, nyugdíjazásának és biztosításának részleteit nem is érinti (hiszen a döntéshozó a magánjogi viszonyokba nem avatkozik be). Emiatt viszont a gazdatisztek és a munkaadók közötti jogviszony – a törvény címe ellenére – végső soron nem rendeződött, és a következő évtizedekben is egyedi alkudozások, érdekütközések és megállapodások szerint alakult, s a gazdatisztek még mindig sokszor csak szóban rögzített, őket munkavállalóként sok szempontból kiszolgáltatott helyzetbe hozó megállapodások alapján vállaltak munkát: amely – ahogyan ezt egyébként az egyéni életpályák vizsgálata is messzemenőleg megerősíti (Kiss 2021) – sem aktív viszonyuk idejére, sem pedig nyugdíjaskorukra nem biztosította a kiszámítható egzisztenciát – ilyen értelemben a szakmai csoport professzionalizációja szenvedett csorbát.

Ami a szakképzett csoportnak a szakképzetlenektől való elhatárolódási igyekezetét illeti, a törvénysszöveg egy későbbi szakasza a gazdatisztek csoportján belül kiemelten kezelte az okleveles gazdatisztet, vagyis az olyan „magyar állampolgár[t], a kinek valamely hazai gazdasági főiskola, vagy gazdasági tanintézet által kiállított, honosított oklevele vagy végbizonyítványa van” (1900. XXVII. tc. 24. §). Az azonos területen papírral igazolható képzettség nélkül tevékenykedőktől való elhatárolódás Collins szerint mindenekelőtt a piac monopolizálását segíti elő, az állam formális elismerése pedig az oklevéllel rendelkezőknek a csoport határainak lezárására irányuló, vagyis autonómiaigényeit szentesíti (Collins 2021 [1990]). A gazdatisztek esetében az oklevelesek, illetve az oklevéllel nem rendelkezők törvényben rögzített megkülönböztetése a kvalifikált tiszték több évtizedes igyekezetének sikeres megkoronázása volt. Túl azon, hogy bizonyos foglalkozásmegnevezések (az okleveles gazdatisztól a kasznárig) a törvény kibocsátását követően csak az oklevéllel rendelkezőket illették meg, az igazán fontos változást az jelentette, hogy az állami birtokok, törvényhatóságok, községek, egyházi testületek és személyek, a köz- és magánalapítványok, a hitbizományok, illetve a külföldön lakó birtokosok birtokain és bérlőiknél, ha a gazdaság után fizetett állami földadó elérte vagy meghaladta a 3000 koronát, kötelezővé vált az okleveles gazdatiszt alkalmazása (1900. XXVII. tc. 25. §) – ez a monopolizáció nyilvánvaló nyoma.

Érthető módon más problémái voltak a frissen megszerveződő mozdulatművészeknek, ahol az autonómia kezdetben egyéni életcélként jelenik meg, és csak a mozdulatművészet intézményesülésének pillanatában válik fontossá közösségi szinten is (Detre 2015).

Más módon válik fontossá az állam is, hiszen a rivális szakmák támadásai mellett a túlzott állami beavatkozás veszélye az, ami elindítja a szakmai közösséggé szerveződést (egységesebb névhasználat, szakmai egyesület létrehozása) a két világháború között. Izgalmas megfigyelni, hogy a piac által elismert és díjazott képességeiknek, hozzáállásuknak és széles körű kapcsolatrendszerüknek köszönhetően a mozdulatművészek nagyobb autonómiát tudtak kivívni, mint a rivális szakmák. A mozdulatművészek számára a szakmai autonómia fontosságát jelzi az is, hogy az intézményesüléskor az alacsonyabb presztízssű *Magyar Országos Táncmesterképző Tanfolyamot* részesítették előnyben a Testnevelési Főiskolával szemben, mert így maguk dönthettek a tananyagról, az alkalmasságról és a növendékek számáról is.

Felfogásunkban a professzionalizáció az európai társadalmi szerveződés egyik kulcskérdése, amely nemcsak történeti, de máig eleven probléma: nem véletlen, hogy a felsőoktatás átalakítása kapcsán is a vita egyik fontos szála az autonómia kérdése, vagyis – Szophoklészsel élve –, hogy kinek a *saját törvénye* szerint folyjon az intézmény irányítása. A szakmák autonómiájának, önálló identitásának és társadalmi elismertségének jelentősége olyan történeti kérdés, amely napjaink társadalmi viszonyainak átfogóbb megismeréséhez is hozzásegít. A hivatások történetének vizsgálata megteremti a lehetőséget, hogy jobban megismerjük a magyar társadalom tagozódását, felmérjük a társadalom szociológiai értelemben vett nyitottságának vagy éppen zártságának a mértékét, fogódzót kapjunk a társadalmi integráció mibenlétének az értelmezéséhez éppúgy, mint a jelenkori oktatás- és foglalkozáspolitikai problémák gyökereinek feltárásához és – ezáltal – hatékonyabb megoldásához is.

A Professzionalizáció-történeti Kutatócsoport ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására vállalkozik a következő években. A jelen blokk az első lépés ezen a hosszú úton.

Hivatkozott irodalom

- Bódy Zsombor (2003): *Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938*. Budapest: L'Harmattan.
- Collins, Randall (2019 [1979]): *The Credential Society*. New York: Columbia University Press. DOI: <https://doi.org/10.7312/coll19234>
- Collins, Randall (2021 [1994]): Piaci lezárás és a hivatások konfliktuselmélete. *Replika* 119–120: 37–54.
- Detre Katalin (2015): Mozdulatművészet – A gyógyító mozgás tudomány és művészete. A gyógytorna kialakulása és intézményesülése Magyarországon. In *Test a társadalomban*. Gyimesi Emese, Lénárt András és Takács Erzsébet (szerk.). H. n.: Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 181–192.
- Dietz, Karl Martin (2013): Die Entdeckung der Autonomie bei den Griechen. *Forum Classicum* 4: 256–262. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-476-03758-9_2
- Freidson, Eliot (1970): *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Dodd, Mead & Company.
- Freidson, Eliot (1984): Are professions necessary? In *The Authority of Experts: Studies in History and Theory*. Thomas L. Haskell (szerk.). Bloomington: Indiana University Press, 3–27.
- Freidson, Eliot (2001): *Professionalism. The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.
- Janz, Oliver (1994): *Bürger besonderer Art. Evangelische Pfarrer in Preußen 1850–1914*. Berlin, New York: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110882483>
- Halmos Károly és Szívós Erika (2010): Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall* 42 (11)4: 5–18.
- Keller Márkus (2010): *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-poroszhasonlításban*. Budapest: L'Harmattan.

- Kiss Zsuzsanna (2021): Gazdatisztek egy átalakuló társadalomban. In „A város örök.” *Tanulmánykötet Bácskai Vera emlékére*. Tóth Árpád és Sasfi Csaba (szerk.). Budapest: Korall (megjelenés előtt).
- Kovács M. Mária (2001): *Liberalizmus, Radikalizmus, Antiszemitizmus. A Magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest: Helikon.
- Kappanyos Ilona (2020): „Hajlékában kell felkeresnünk őt.” A védőnői modell kialakulása. *Sic Itur Ad Astra* 72: 133–152.
- Magos Gergely (2017): Mérlegen a hivatások. A professzionalizációs paradigma historiográfiája. *Aetas* 32(2): 138–157.
- Malešević, Siniša és Steven Loyal (2019): Introduction to special issue: The sociology of Randall Collins. *Thesis Eleven* 154(1): 3–10. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513619874435>
- Nagy Valér 1925: A m. kir. államrendőrség szervezete. In *M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv*. Dr. Sándor Jenő és Dr. Bringert János (szerk.). M. Kir. Országos Államrendőrségi Évkönyv Kiadóvállalat. [h. n.]
- Németh András (2014): A magyar neveléstudomány fejlődése: Nemzetközi tudományfejlődés és recepció hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés. Budapest: Gondolat.
- Parsons, Talcott (1968): Professions. In *International Encyclopedia of Social Sciences* 12. D.L. Sills (szerk.). New York: The Macmillan Company & The Free Press, 536–547.
- Siegrist, Hannes (1986): Professionalization with the brakes on. The legal profession in Switzerland, France, and Germany in the nineteenth and early twentieth century. In *Comparative Social Research. An Annual Publication. Historical Studies. Vol. 9*. Richard F. Tomasson (szerk.). Greenwich – London: JAI Press, 267–298.
- Siegrist, Hannes (2004): The Professions in Nineteenth-Century Europe. In *The European Way. European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Hartmut Kaelble (szerk.). New York: Berghahn Books, 68–88.
- Siegrist, Hannes (2021 [2014]): Profeszionalizációs autonómia a modern társadalomban, tudományban és kultúrában. *Replika* 17–36.
- Szívós Erika (2009): *A magyar képzőművészet társadalomtörténete, 1867–1918*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szophoklész (1971): *Antigoné*, (ford. Trencsényi-Waldapfel Imre), 22. Interneten: <https://mek.oszk.hu/00500/00501/00501.pdf> (letöltve: 2021. március 24.)
- Ugrai János (2003): Egy páratlan forrás oktatástörténeti tanulságai. Református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1808-ból, *Magyar Pedagógia*. 102(2): 211–228.
- Ugrai János (2017): *A Tiszánimeni Református Egyházkerület története. A türelmi pátentstől a protestáns pátensig*. Sárospatak: Hernád.
- Vári András (1990): A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása a 17–19. században. *Történelmi Szemle* (1–2): 1–28.
- Vári András (2009): *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest: Argumentum.
- Vári András (2010): Félprofik, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionalizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall* 42 (11)4: 151–178.
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom*. 1. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wilensky, Harold (2010 [1964]): Minden szakma hivatás? *Korall* 42 (11)4: 19–53.

Keller Márkus

Történész, szociológus, ELTE-TÁTK, Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék, ELTE TÁTK-BTK Profeszionalizáció-történeti Kutatócsoport

Kiss Zsuzsanna

Társadalomtörténész, ELTE-TÁTK, Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék, ELTE TÁTK-BTK Profeszionalizáció-történeti Kutatócsoport